

HORVÁTH JÓZSEF

Írásbeliség és végrendelezési gyakorlat Győrben a XVII. században

ELŐADÁSOMAT — a dolgok közepébe vágva — kezdem magával a ténnyel: a győri levéltárakban¹ ezernél több 17. századi végrendelet maradt ránk! Ez a szám — úgy vélem — már önmagában, „első hallásra” is tiszteletet parancsoló és felkelti a kutatói érdeklődést e források iránt. Érdemes azonban „közelebbről” is megvizsgálunk: mennyi is az az ezernyi testamentum? Két kérdést mindenképpen fel kell tennünk:

- más magyar városokban ezen időszakból mennyi végrendelet ismert?
- hogyan viszonyul ez a szám a város korabeli lakosságához, azaz: milyen mértékben volt elterjedt az írásbeli testálás a 17. századi Győrben?

A hazai végrendelet-forrásközlések számbavételére néhány évvel ezelőtt már kísérletet tettem.² Az áttekintésből kiderült, hogy az 1990-es évek közepéig 17. századi végrendeleteket alig publikáltak: csupán Németh Gábor munkáját említhetem, aki az 1642 és 1710 között keletkezett gyöngyösi testamentumokból és fassiólevelekből jelentetett meg 64 darabot.³ Azóta Németh Gábor újabb kötettel jelentkezett, melyben 90 darab magyar nyelvű nagyszombati végrendeletet tett közzé az 1542 és 1690 közötti másfél évszázadból;⁴ más városokban viszont — Győrön kívül — nem jelent meg e korszakból forráspublikáció. A feldolgozások is csak egy helyütt utalnak jelentősebb mennyiségű testamentumra: a paraszti vagyon összetételének alakulását az 1655 és 1769 között keletkezett kecskeméti végrendeletek tükrében vizsgáló Molnár Attiláné használt fel 485 darab forrást⁵ — ezek nagyobb része viszont már 18. századi. Konkrét adatunk van a debreceni helyzetről: Rácz Istvántól tudjuk, hogy itt a megyei levéltár a 17. századból mindössze 16 darab testamentumot

¹ Kutatásaink megkezdésekor, 1980-ban a teljes iratanyagot egyetlen archívum, a Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság 1. számú, győri székhelyű levéltára őrizte. 1993-ban újból megalakult Győr Megyei Jogú Város Levéltára: ekkor a városi iratanyag ide került át; ez évben pedig megkezdte működését a Győri Egyházmegye Levéltára, melyhez napjainkban — 2000 nyarán — visszakertül a Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárának iratanyaga is. Ez utóbbi esetében még a „rég” lelőhelyre és jelzetre hivatkozhatunk csak; a kutatók viszont a jövőben már az új intézményben használhatják a forrásokat.

² Vö.: HORVÁTH József 1995/a.

³ NÉMETH Gábor 1991.

⁴ NÉMETH Gábor 1995.

⁵ MOLNÁR Attiláné 1989.

öriz!⁶ Az említettekhez képest a győri termés — melyből az elmúlt években 350 forrás teljes szövegével napvilágot láthatott⁷ — szinte hihetetlenül gazdagnak tűnik.

Ami a második kérdést illeti: Győr 17. századi lakosságáról sajnos pontosabb adataink nincsenek; így egyelőre el kell fogadnom a korábbi publikációkban szereplő - többnyire a Villányi Szaniszló által már 1882-ben közzétett⁸ városi telekkönyvekre alapozott — állítást, mely a város e századbéli lakosságát mintegy 5–6000 főre teszi.⁹ Ha ezt összevetjük Granasztói György adatával, aki szerint — kassai elemzései alapján — a 16. század közepén az átlagéletkor 50 év körül lehetett,¹⁰ azt mondhatjuk: a 17. század során Győr lakossága kb. kétszer „cserélődött ki”, azaz összesen 10–12000 fővel számolhatunk. Vagyis e században Győrött az itt lakók közel egytizede végrendelezett, ami meglehetősen magas arálynak mondható. E korszakból a fentebb említettek miatt összehasonlítást nem tehetünk, csupán korábbi ill. későbbi adatokat idézhetek. Az 1930 táján Házi Jenő által közzétett¹¹ késő-középkori soproni testamentumokat újabban alapos elemzés alá vető Szende Katalintól tudjuk, hogy az 1393 és 1526 közötti évekből fennmaradt 313 soproni végrendelet készítője a város akkori lakosságának mintegy 6,3%-át tette ki; Pozsonyban a többségében a 15. század elejétől 1529-ig vezetett Protocollum Testamentorum-ban fennmaradt 883 darab testamentum a lakosság kb. 9,8%-tól származik; míg Eperjesen a 15. században az írásban testamentumot tevők aránya 6% körül lehetett.¹² Vagyis a késő-középkor fejlett írásbeliségű magyar városaiban sem nagyon érte el a végrendelezők aránya az összlakosság 10%-át. De később is magasnak számít ez az arány: Hódmezővásárhelyen pl., ahol a „Testamentomkönyv” 1730-tól 1795-ig vezetett két kötetében 477 végrendelet és egyéb, halál esetére szóló nyilatkozat maradt fenn, Tárkány Szűcs Ernő a halotti anyakönyvek bejegyzéseit a bemásolt végrendeletek számával összevetve arra a következtetésre jutott, hogy átlagosan az elhaltak 4-7%-a testált;¹³ vagy akár említhetjük az 1904-ben végzett felmérés adatait is, mely szerint országos átlagban a lakosság 9,3%-a végrendelezett.¹⁴

A VÉGRENDELKEZÉS MOTIVÁCIÓIRÓL

Az első vizsgálandó kérdés tehát az: milyen okok tették lehetségessé ill. szükségessé, hogy a 17. századi győri polgárok ilyen magas arányban tegyenek írásbeli végrendeleteket? E kérdésre válaszolandó szólnom kell röviden a város ill. polgárainak korszakunkbeli jogi helyzetéről.

⁶ RÁCZ István 1983. 7.

⁷ HORVÁTH József 1995., 1996. és 1997.

⁸ VILLÁNYI Szaniszló 1882.

⁹ Vö. pl.: TOMAJ Ferenc 1943. 84.

¹⁰ GRANASZTÓI György 1984. 230.

¹¹ HÁZI Jenő 1930. és 1931.

¹² SZENDE Katalin 2000. 2.

¹³ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1961. 10.

¹⁴ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 728–730.

Győr a jelen előadásban vizsgált időszakban a győri székeskáptalan földesúri fennhatósága alá tartozó mezőváros volt. E függőség kialakulása a 15. század első felében kezdődött és az 1447. évi radkersburgi egyezményrel vált véglegessé.¹⁵ A város ettől kezdve a káptalannak földesúri adót fizetett; terhelte a tized, a hadipénz és a rendkívüli adó fizetésének kötelezettsége; mindemellett a káptalannak különböző hasznos jogai voltak Győrött.¹⁶ Ez utóbbiak közül jelen témánk szempontjából a legérdekesebb az örökös nélkül elhalt jószághoz való joga, azaz az un. *caducitas*;¹⁷ Bedy Vince szerint a káptalani számadáskönyvek majd minden lapján találkozunk e címen befolyt jövedelemmel.¹⁸

Az elmondottakból következik, hogy Győr mezőváros lakói ezidőtájt jogállásukat tekintve a győri székeskáptalan jobbágysai voltak; ez természetesen befolyásolta végrendelezési lehetőségeiket és szokásaikat is. Gecsényi Lajos említi, hogy a számadáskönyvekben — az örökös nélkül elhalt polgárok javainak értékesítéséről szólva — számos adat található a végrendelezési jog korlátozására is.¹⁹ Bedy Vince arról ír, hogy a győri polgárok végrendeletüket bemutatták a káptalannak jóváhagyás végett és azért egy font borsot fizettek; de testamentumukban külön is tartoztak megemlékezni földesurukról, biztosítandó, hogy telkük utódaikra átszállhasson: e hagyomány összege rendszeresen egy forint volt, melyet testpénznek hívtak.²⁰

Láthatjuk, hogy a káptalant, mint Győr mezőváros földesurát legalább két tényező motiválta abban, hogy alattvalói írásban végrendelezzenek:

- egyrészt a testálók hagyományt tettek a földesúr javára, utolsó akaratuk megerősítéséért pedig külön is fizettek — így a káptalannak ez komoly bevételi forrást jelentett;
- másrészt így könnyebben tudta követni a városbeli ingatlanmozgásokat, szemmel tudta tartani a *caducitas* jogán reá nézendő javakat.

Ezért a káptalan érthetően ragaszkodott a végrendeletek írásba foglalásához és tartalmuk földesúr előtt való megerősítéséhez; az 1647-ben kelt, a győri polgárok által megtagadott kötelességeket felsoroló emlékiratában egyik fontos sérelemként hangsúlyozza, hogy a polgárok „...a végrendeleteket nem a káptalanhoz nyújtják be megerősítés végett, hanem a városhoz.”²¹

De mi készítette arra a 17. századi győri polgárok tömegét, hogy végrendeletüket írásba foglaltassák? Úgy véljük, hogy a legfőbb motiváció Verbőczy Hármaskönyve III. könyvének 30. cikkelyében, annak két fontos, őket érintő rendelkezésében rejlik. Ez ugyanis kimondja: ha a testáló egyedülálló személy, akinek holta után nincs örököse, az ő ingatlan javairól szabadon végrendelezhet; az örökség pedig — ha őstől maradt

¹⁵ A város egyházi függés alá kerülésének kezdeteiről ld.: VILLÁNYI Szaniszló 1882. 10.; CSIZMADIA Andor 1943. 7.; a kérdés újabb összefoglalása: GECSÉNYI Lajos 1983.

¹⁶ A káptalan földesúri jogairól ld.: BÉDY Vince 1938. 117–119.

¹⁷ A *caducitas*-ról: VERBŐCZY István III. könyv 30. cím.

¹⁸ BÉDY Vince 1938. 131.

¹⁹ GECSÉNYI Lajos 1976. 198.

²⁰ BÉDY Vince 1938. 260.; megjegyzi egyébként azt is: a végrendeletekben a földesúrnak szánt hagyomány általában nem is haladja meg ezt az összeget.

²¹ CSIZMADIA Andor 1962. 44.

— egyenesen a földesúrra száll; ha pedig a paraszt maga kereste, úgy egyik fele a földesuráé lesz, a másik fele pedig azé, akinek a testamentumban hagyja; ha viszont testamentumtétel nélkül halna meg, úgy minden ingó és ingatlan vagyona a földesurára száll. E rendelkezés az örökös nélküli jobbágyot mindenképpen motiválhatta. De a kiskorú örökös hátrahagyó sem érezhette magát — a magas halandósági arányok miatt — teljes biztonságban; Verbőczy e cikkelye viszont lehetőséget adott utóörökös kijelölésére, mivel a testáló belefoglalhatta utolsó rendelkezésébe: ha gyermekének, azaz „az igaz örökösnek holta történnék, az utánna választott, és hagyatott örökösre szálylyon a marhája örökségestül. Ha pedig az igaz örökös a fellyül megmondott időt megéri, vagy meg-halandgya, e-féle örökössé tétel semmivé léssen”.²² Hogy a győri testálókát a végrendeletkészítés Kristóf Ildikó által feltárt²³ nyomtatott, valószínűleg a prédikációk révén is közvetített normái mellett az idézett cikkelyek sugallta gyakorlati szempontok is vezették végrendeleteik készítésénél, azt valószínűsíti, hogy közöttük a gyermektelenek, az egyedülálló idősök ill. a kiskorú örökösöket hátrahagyók meglehetősen magas arányt képviselnek.²⁴

Az eddig elmondottakat összefoglalva: a 17. században Győrött mind a város földesura, a győri székeskáptalan, mind pedig annak alattvalói, azaz a város polgárai motiválva voltak abban, hogy minél nagyobb számban készüljenek írásbeli végrendeletek és ezek fenn is maradjanak. Ez utóbbit jelentős mértékben szolgálta, hogy a bemutatott rendelkezéseket a káptalan testamentumkönyvekbe másolta: a három kötetben nem kevesebb, mint 806 darab 17. századi végintézkedés maradt ránk — míg testamentumlevél formájában a káptalan és a város iratai között együttesen alig 200!²⁵ (Ez világosan mutatja, milyen jelentős arányban tűnhettek el dokumentumok a századok viharai során.) A források megoszlásának vizsgálata további fontos tanulságokkal szolgálhat; itt és most csak néhány rövid megállapítást tehetek.

FORRÁSAINKRÓL

A végrendeletek számának évtizedenkénti alakulását vizsgálva a század közepéig egyenletes — és meglehetősen intenzív — a növekedés. A török ittlétét lassan kivehető városban a káptalan 1606-ban történt visszaköltözése után gyorsan nő a fennmaradt testamentumok mennyisége: 1610-ig 46, az 1610-es évekből 91, az azt követő évtizedből pedig már 124 végrendeletet ismerünk. A folyamat az 1650-es években tetőzik: ebből a tíz évből 160 forrás maradt ránk. Ezt követően viszont látványosan csökken a termés, bár a század utolsó négy évtizedéből fennmaradt 273 testamentum egyáltalán nem elhanyagolható mennyiség. Aligha tévedünk, ha a számok mögött a győri polgárok „végrendeletkezési kedvének” visszaesését sejtjük,

²² VERBŐCZI István 1773. 559–560.

²³ Vö.: KRISTÓF Ildikó 1999. 522–533.

²⁴ Az 1600 és 1630 között végrendeletkező győri polgárok családi állapot szerint való megoszlásáról ld.: HORVÁTH József 1991. 50–52.

²⁵ Pontosabb adatokat ld.: HORVÁTH József 1995. 14.

mely a város egyre erősödő önállósodási törekvéssel ill. az ebből adódó, mind gyakoribbá váló konfliktusokkal lehet összefüggésben.

Ez utóbbiak részletezésétől eltekintve itt csupán az első jelentős összetűzésre utalok, mely jelen témánk szempontjából is fontos tanulságokkal szolgál. 1648-ban a káptalan pert indított Szakony János győri főbíró ellen, mivel vezetésével a városi tanács és a polgárság megtagadta a földesúri szolgáltatások teljesítését.²⁶ A megtagadott szolgáltatások között szerepelt a végrendeletek káptalani bemutatása is. Az eljárás során 49 tanút hallgattak ki, akiknek 24 kérdésre kellett válaszolniuk.²⁷ Közülük a 14. a következőképpen hangzik: „Tudgyaké, lattaké, hallottaké, hogy minden rendbeli Testamentomokat itt Győröt az Nemes Kaptalannak pro confirmatione producaltanak, es hogy az mellyet nem confirmalt volna az Kaptalan, Törvénybenis helytelen volt az. Es most ki akarattyabul vagyon hogy nem akarjak producálni?” Erre a kérdésre a 49 tanú közül 37 adott érdemleges választ; vallomásaikból árnyaltabb képet kapunk a végrendeletek megerősítése körüli konfliktusokról, az azokban érintettek társadalmi megoszlásáról is.

A 17. századi győri végrendeleteket különösen értékesé teszi, hogy azoknak közel kilenczede magyar nyelven maradt ránk: mindössze 68 német, 40 latin és 1 olasz nyelvű testamentumra bukkantunk eddig a 882 magyar mellett. Ez a tény viszont izgalmas kérdést vet fel a végrendeletkezési gyakorlatot illetően; nevezetesen: milyen nyelven és hogyan, milyen körülmények között tették utolsó rendelkezésüket a városban élő idegenek? A végrendeletnek a testáló által értett nyelven kellett készülnie, hogy az ne tartalmazzon „csalafintaságot”; aligha tételezhető fel viszont az itt élő idegenek nagyobb részéről, hogy ilyen szinten értette és használta a magyar nyelvet. Több adat is arra utal, hogy az idegenek egy része anyanyelvén testált és rendelkezéseit a tanúk fordították magyarra; néhányszor mind magyarul, mind németül ránk maradt a végrendelet: de több olyan eset is akad, amikor a német nyelvű testamentumlevélnek csak magyar fordítása került bemásolásra. A Győrött katonáskodó Mathes Tennerl 1626-ban kelt utolsó rendelkezését pl. magyarul és németül egyaránt megőrizte a testamentumkönyv;²⁸ Balthauser Prukner újbárosi vendégfogadós 1621-ben készített végrendeletét viszont — mely a testamentumlevélen mindkét nyelven olvasható²⁹ — csak magyarul másolták be a végrendeletek könyvébe;³⁰ és rátaláltunk a városi protocollumban is³¹ — ugyancsak magyarul. Más esetekben az anyanyelvű változat nem maradt fenn, csupán utalást találunk rá: Sebastian Hoffer 1640-ben tett végrendeletének — melyet talán a tanúként jelen lévő Balthauser Fischer „Pau Schreiber” foglalt írásba — végén pl. azt olvashatjuk a káptalan meg-

²⁶ GECSÉNYI Lajos 1986. 109.

²⁷ A per teljes jegyzőkönyvét ld. Győr Megyei Jogú Város Levéltárában (a továbbiakban: GYVL) a „Győr Város Levéltára. A város magánokiratai 449.” jelzet alatt. Az iratra Geccsényi Lajos hívta fel figyelmemet; segítségét ezúton is köszönöm!

²⁸ Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (a továbbiakban: GYML), Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (a továbbiakban: GYKHL), Végrendeletek Könyve (a továbbiakban: VK) 1. köt. 232–234. ill. 236–241.; magyar változatát közli: HORVÁTH József 1995. 114–115.

²⁹ GYVL, „Győr Város Tanácsának Iratai. Végrendeletek” (a továbbiakban: Végrend.) 47. sz.

³⁰ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 141–142.

³¹ GYVL, Protocollum ab Anno 1600, 80–82.

jegyzésében, hogy azt németből fordították és hiteles átírását nem kisebb személy végezte el, mint a barokk jeles költője, Nyéki Vörös Mátyás győri kanonok.³² A Győrött élő olaszok is így testálhattak: az egyetlen olasz nyelven fennmaradt testamentum, Galeazzo Capuccino 1607-ben kelt utolsó rendelkezésének latin nyelvű megerősítéséből tudjuk, hogy azt Joannes Tomasel győri polgár és kereskedő vitte be a káptalanhoz és fordította le szóról szóra, azután erősítette meg a káptalan a szokásos formulával.³³

A Győrött élő idegenek végrendeletei kapcsán elmondottak egy újabb kérdést vetnek fel: milyen mértékben készültek e rendelkezések írásbeli testamentumként ill. mennyiben „üt át rajtuk” a szóbeliség? Az utóbbira utaló adatokkal számos esetben találkozunk: néha egyértelműen az „írásba foglalt szóbeli végrendelet” felé „billen a mérleg”; de többször fedezhetők fel erre mutató egyéb jelek is. Nézzünk néhány példát!

Volt eset, amikor a testáló állapotának gyors romlása tette szükségessé a szóbeli végrendelezést. Wracheuich Márton győri esküdt pl. azt vallja, hogy „Anno 1627 kiskarachon napian” ment a halálos beteg „MeBaros Gyurko, alias Kurcz Gyeorgj” polgárt meglátogatni, aki akkor előtte és a betegágyánál jelen lévő sógora, Chanaky Balázs ill. társa, MeBaros György előtt testamentumot tett; ezért kéri a káptalant, hogy az általuk elmondott formában a testamentumot jegyezzék le és erősítsék meg.³⁴ Máskor a pontos körülményeket nem ismerjük, de hasonlóan gyanakodhatunk: így pl. azon, 1628. január 22-én kelt levél esetében, melyben az „Istenben elniugott Nemes Dallos Eörsebet Aßon Dispositioytul” vallott a káptalan előtt a jelenlévő öt tanú³⁵ - az eset külön érdekessége, hogy öt asszony tanúskodott! Pontosan ismerjük viszont Odor András testamentumának „keletkezéstörténetét”. 1630. március 15-én vallja Tar István, Szuch István és Bayuß Mihály, hogy Horuat Pál győri főbíró akaratából elmentek Odor Andrásához, hogy előttük testamentumot tegyen, de „migh oda erkeztunk hozai, nielue Bolasatul addigh el ualt”; viszont „uoltanak koerniule il beöchuletes Aßony allatok” — szám szerint 4 fő, akiket meg is nevez —, „azok így referaltak mi eleotunk az dolgot”, hogy Odor András ép elmén lévén, szabad akaratából nyelvél szólva mit mondott. Ezt 11 pontban leírják, majd ekképpen erősítik meg a testamentumot: „My azert, az feliul megh neuezett Bemelyek ugian azon felitül megh neuezett bechuletes Aßoniok referalasaohz kepest uittük ez dolgot confirmatoria az Geory Nemes Kaptalanbeli Uraknak eö Nagisagoknak es Urasagoknak kezeink irassaual es pechetunkel meg erositetuen.”³⁶

Az utóbbi példák azt is mutatják, hogy Győrött a 17. század első évtizedeiben már elfogadták a nőket is testamentumos személyeknek; Tárkány Szücs Ernőtől tudjuk, hogy pl. Hódmezővásárhelyen ez még másfél évszázaddal később is ritkaságnak számított.³⁷ Bizonyítják egyben, hogy az írásbeliségnek rangja volt a városban: ha utólag

³² HORVÁTH József 1996. 74–76.

³³ GYML, GYKHL, Fasc. 296. No. 28819.

³⁴ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 50–51.

³⁵ GYML, GYKHL, Fasc. 296. No. 28829.

³⁶ GYML, GYKHL, VK 2. köt. 20–21.

³⁷ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1961. 170.

is, de igyekeztek írásba foglaltatni a rendelkezéseket. Ez nem véletlen: a testamentumra szükség lehetett a későbbiekben is. 1625. január 27-én mennek be a káptalanhoz Kaldj Zeöch István és Tolnay János győri esküdtek, akik azt vallják, hogy 1618-ban „Husuet innep nap taian” tett néhai Plinczer Márton győri polgár testamentumot ő előttük és „Nehay Zymberger Giorgy, Züch Peter és Feieruary Janos Deak elotth”; most az özvegynek kellene a végrendelet, de „miuel hogy az originalliat sehol fol nem talalhattiok”, kéri a káptalan, hogy az ő elmondásuk alapján írja azt le ismét és erősítse meg — majd egyes szám első személyben leírják a néhai testáló rendelkezéseit.³⁸ Hogy a káptalan ezt megtette, az egykor jelenvolt tanúk vallomásának 7 év távlatából hitelt adva, az viszont az „élő bizonyságok” fontos szerepét, tekintélyét is mutatja.

A végrendeletkezés gyakorlatát vizsgálva különösen izgalmasak azok az esetek, amikor a rendelés testamentumlevél formájában és kötetbe másolva egyaránt fennmaradt: a kettő összevetése jónéhány esetben „árulkodik”. A párok többségéről elmondható, hogy a hiteleshelyi bemásolt változat kidolgozottabb, pontosabban szerkesztett, ünnepélyesebb, mint a testamentumlevél; sőt néhány esetben az utóbbinak kifejezetten fogalmazvány-jellege van. Így pl. Buiatt Olas Mátyás feleségének testamentumlevele összefüggéstelen, összeviszta toldozott szöveget tartalmaz, míg az ezzel tartalmilag megegyező hiteleshelyi változat logikusan felépített és sokkal bővebb szövegezésű.³⁹ Hasonló a helyzet Teöreök István özvegyének rendelésével: a levél címszavakba sűrítve tartalmazza mindazt, amit a könyvbéli változat kidolgozottan és a szokásnak megfelelően ír le.⁴⁰ Például az utóbbi tartalmazza a szokásos „Elseöben aianlom Leölkömet az Teremteö es megh ualto lstenemnek szentt kezeiben, Testemett peniglen hagiom hogy tisztessesegen temettesek az ö anianak az földnek giomraban”⁴¹ formulát is, mely a levél-változatban nem szerepel, viszont ki van hagyva a helye. Az eset nem egyedi; arra pedig még gyakrabban találunk példát, hogy a levélen a rendelkezések esetleges rendben követik egymást, melyeket utóbb besorszámoztak, és a testamentumkönyvbe már eszerint „másolták be” az utolsó akaratot.⁴² Persze nem zárható ki egy „köztes állapot”, az ünnepélyesen megszerkesztett testamentumlevél léte sem; néhány fennmaradt darab erre utal. Hans Pfaffenhofer fazekas 1616-ban kelt testamentumlevelének - mely csaknem szó szerint egyezik a bemásolt „változat” szövegével — végén a tanúk megerősítő formulája és 4 tanú aláírása után ott olvasható a káptalan 15 soros latin nyelvű megerősítése és ott látható pecsétje is⁴³ — ez utóbbi a fellelt testamentumleveleken meglehetősen ritka. Máskor csak sejthetjük az ünnepélyesebb változat létét; így pl. Paysyartho Pál esetében, akinek meglévő testamentumlevelén semmiféle megerősítés, aláírás vagy

³⁸ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 182–183.; közölve: HORVÁTH József 1995. 69.

³⁹ GYVL, Végrend. 35. sz. ill. GYML, GYKHL, VK 1. köt. 93–94.; az utóbbi közölve: HORVÁTH József 1995. 61–62., 36. sz.

⁴⁰ GYVL, Végrend. 25. sz. ill. GYML, GYKHL, VK 1. köt. 20–21. o.; az utóbbi közölve: HORVÁTH József 1995. 33–34., 7. sz.

⁴¹ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 20.

⁴² Vö. pl.: GYVL, Végrend. 44. sz. ill. GYML, GYKHL, VK 1. köt. 122–124.

⁴³ GYVL, Végrend. 38. sz.; vö.: GYML, GYKHL, VK 1. köt. 91–92.

pecsét nincs, a testamentumkönyvben lévő változat alatt viszont a bemásoló személy megjegyezte, hogy a testamentum 3 pecséttel van megerősítve és „bemásolta” a káptalan latin nyelvű megerősítését is.⁴⁴

Az érdekes példákat még szaporíthatnánk; de talán az elmondottak is bizonyítják, hogy a 17. századi Győrben a végrendekezési gyakorlat már erősen az írásbeliséghez kötődött. A folyamat pontosabb vizsgálata további kutatások feladata lesz; itt és most nézzük a testamentumok jelen témánkkal kapcsolatos konkrét adalékait.

A VÉGRENDELETEK TARTALMA ÉS AZ ÍRÁSBELISÉG

A forrásainkban előforduló, írásbeliséggel kapcsolatos adatokat három csoportba rendezve kíséreljük meg az alábbiakban bemutatni:

- milyen adatok tanúskodnak az írásbeliség szerepéről?
- milyen konkrét rendelkezéseket tesznek a testálók ezzel kapcsolatosan?
- végül: az aláírások vizsgálata alapján milyen képet kapunk a város lakosságának ími tudásáról?

A testamentumokban viszonylag gyakran találunk más írásos forrásra történő utalásokat. A legtöbben azt említik, hogy valamiről — többnyire adóságairól vagy kintlevőségeikről — „registrom” vagy „lajstrom” készült. Megemlítendő azonban, hogy míg egyesek elegendőnek tartják a registrom létre való hivatkozást, addig mások a hivatkozás mellett ragaszkodnak az ott nyilvántartott ügyleteknek a végrendeletben való ismételt felsorolásához — talán a nagyobb biztonság kedvéért? Néha a két megoldást vegyesen alkalmazzák: Szeöch Benedek győri bíró pl. 1610-ben kelt testamentumában több konkrét ügylet felsorolása után utal arra, hogy amit a céhben aprónként adtak, az registromban meg vagyon írva és maguk is jól tudják a mesterek, hogy mit adtak.⁴⁵ Még érdekesebb e szempontból Czentner Farkas 1642-ben kelt rendelése, aki 27 ügylet pontos leírása után jegyzi meg: „Az teob Adosságok az kik uannak, ky teczenek az Laistromokbol”.⁴⁶ Néhány forrásunkban egyszerre több hasznosítható adat is található; közülük a Fonszantz János özvegyeként testáló Fekete Katalin asszonyt idézzük: ő egyrészt azt írja, hogy ami adósságaik „egyutis masutis kin vadnak azok kiknel es hol uadnak az Laistrombol ki teczenek”, másrészt arról intézkedik, hogy legelsőben is a bécsi creditoroknak adassék meg az övék „az Aufczugoknak continetiaia” szerint, megjegyezve: vannak ezek között „oly Aufczugokis az kik contentalua vadnak, de az Subscriptio ninczen raitok”.⁴⁷ A két megoldás érdekes kombinációja található Egerszegi Györgynél: ő 1648-ban több más mellett azt írja, hogy egy Kajáron lakozó Thakacz nevű, „kinek körösztneve az Registromban vagyon”, adós neki dolmány és nadrág árában tíz forinttal.⁴⁸ Végül

⁴⁴ GYVL, Végrend. 14. sz. ill. GYML, GYKHL, VK 1. köt. 72.; az utóbbi közölve: HORVÁTH József 1995. 50., 23. sz.

⁴⁵ HORVÁTH József 1995. 39.

⁴⁶ HORVÁTH József 1996. 86.

⁴⁷ HORVÁTH József 1996. 145.

⁴⁸ HORVÁTH József 1996. 149.

megemlíthető, hogy lajstromot nem csak az adósságok kapcsán vettek fel; Kauassy Orsik pl. 1639-ben azt írja, hogy bátyja a ruhákat lajstromba felírva adta át neki.⁴⁹

A registrom mellett leggyakrabban az adóslevelek említettek forrásainkban; sokan hivatkoznak léteire, különösen nagyobb összegek esetén: Gyurkouith György pl. 1649-ben egy 300 forintos kintlevősége kapcsán.⁵⁰ Fontosságát mutatja, hogy többen hivatkoznak arra: bár az ügyről adóslevelük nincs, de ha felgyógyulnak, igyekeznek azt megszerezni. De érdekes és sokatmondó a nemes Benkouit Péter megjegyzése is: „Posgai Miklos Pap Sogor Uramnak” volt adós 200 forinttal, amit már megadott neki, és az „ados leuelem ot marat”.⁵¹

A testamentumokban kisebb számban más típusú — vagy esetenként más néven említett — iratokra is hivatkoznak; ezekre itt csak egy-egy példát hozunk. Vajda Margit 1636-ban azt írja: „Czápari Uramot pediglen mindenről contentaltam, az melyrül pechetes levelem uagion rola”.⁵² Két évvel később Maykouich András arra hivatkozik, hogy egy adósságáról, mely pénzről a „fassio” a káptalanban vagyon, annak egy esztendőre járó interesset megadta, és erről „quietantiam” is van.⁵³ Egerszegi György 1648-ban azt is testamentumába foglaltatja, hogy néniének javai a „Transactionalis levél” szerint négyfelé osztattanak, melyből mind bátyja, mind a többi osztályos atyafi kivette részét.⁵⁴ Többszörösen is érdekes Bandy György sajkás hadnagy 1633-ban kelt rendelete: ő sági házát és szőlőjét „az Donatio leuelnek conuentioia szerent” öccsének hadja „leueleuel eggiut”; szolgájának és szolgálójának pedig fizessenek meg testamentárius uraimék, „az mint az kalendariumban fel iegezue fizetesekek”.⁵⁵

Bár a példákat még hosszan sorolhatnám, itt már csak az 1652-ben Semberger Máté házastársaként testáló Földesi Judit szavait idézem: „Van egi kis köniuieczke, melinek ket leuelen, minden adossagok megh vannak irua, kik liquidum debitumok leuen, semminemü el tagadas nem admittaltathatik, azon köniuieczke megh uan jegiezue Sub literis A. B.” — mondja; a következő pontjában viszont az áll, hogy Győrött a Duna kapunál vagyon egy Partl nevű pék, aki búza árában 112, vaj árában 5 forinttal adós neki, mely adósságról „Rauasunk” van mind a két részről.⁵⁶ Ezen testáló esete talán a korszakra jellemző kettősséget érzékelteti: az írásbeli feljegyzések terjedése mellett még a rováspálca is használatban van! Az előbbihez még egy apró adalék: Kamarasy Ferenc házastársa, Myzaros Ilona 1649-ben zálogba adott tárgyait sorolva említi, hogy van egy pohara egy Gener nevű németnél vagy annak feleségénél, ő meg tudja mondani, mennyiben, „tudom vagyon czedulaja rola”.⁵⁷

⁴⁹ HORVÁTH József 1996. 67.

⁵⁰ HORVÁTH József 1996. 152.

⁵¹ HORVÁTH József 1996. 174.

⁵² HORVÁTH József 1996. 46.

⁵³ HORVÁTH József 1996. 62.

⁵⁴ HORVÁTH József 1996. 149.

⁵⁵ HORVÁTH József 1996. 27.

⁵⁶ HORVÁTH József 1996. 171.

⁵⁷ HORVÁTH József 1996. 153.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a 17. századi győri testamentumokban meglehetősen nagy számban találunk utalásokat más dokumentumokra, melyek nemcsak azok nagyobb számára, de jelentős bizonyító erejére is utalnak. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy számos testáló nem bízta a dolgot csak a „papírra”: az adóslevelekre, registromra vagy más forrásra való hivatkozás mellett igyekszik felsorolni azon személyeket, akik tudnak a dologról, akik ott voltak az ügyletnél, akik „élő bizonyosság”-ként tanúskodhatnak mellette. Hogy vitás esetben a dokumentumok vagy az emlékező személyek szavának volt-e nagyobb súlya — amint arra Kristóf Ildikó is idéz a falusiak mellett mezővárosi példákat⁵⁸ —, nem tudjuk. Mint ahogy kérdés az is: kinek hittek akkor, ha a testáló vallomása egy dokumentum tartalmával került ellentétbe? E kérdés az 1625-ben testáló, teljességgel eladósodott Latoss Mihály sorait olvasva jutott eszembe, aki többek között azt mondja, hogy a „vasariaknak attunk Mezes Tamás társammal 63 ezüst tallérra adóslevelet, de én csak *bizonsagul* (hogy inkább meghidgiek ütet) attam reá pöcsétemet, mellyel csak Mezes Tamás tartozik, vallom halálom óráján”.⁵⁹

A testálók jelen témánk szempontjából érdekes konkrét rendelkezései főként tanítattással, tanulással, iskolával kapcsolatosak. Nézzük először az utóbbiakat! Forrásainkban három győri iskolamester nevével találkozunk:

- Makachin Ádám, „az Geöry Nemes Captalan Uraknak Oskola Mestere es Succentora” 1633-ban kényszerül végrendelkezni;⁶⁰

- az 1641-ben testáló Horuat Gáspár utolsó rendelkezését öccse, Mátyás deák győri oskolamester foglalja írásba; ezzel kapcsolatban a másoló megjegyzi: „Szep kis Testamentum iras Schola Mestertől, Paduaban tanolt”;⁶¹

- míg az 1650-ben testáló Koczis György egyik tanúja „Akkorbeli Lutheranus Iskolamester Gregorius Fabri”.⁶²

E három adatból már látható, hogy a városban legalább kettő — de lehet, hogy három — iskola működött már a 17. század közepén. Testálónk némelyike ezen intézményeket anyagilag is támogatta: Szabó Miklós pl. 1609-ben 5 forintot, Buday Márton 1625-ben 15 forintot hagy az iskola épületére.⁶³ E hagyományok valószínűleg a városban működő iskolának szóltak; ezzel szemben érdekes Balogh Gergely fogalmazása, aki 1620-ban hagy „A diakoknak oda által 3 forintot”.⁶⁴ Figyelembe véve a megfogalmazást és azt, hogy Balogh végrendeletének szövege alapján valószínűleg protestáns vallású volt, itt a protestánsok által fenntartott un. „seregiskolára” kell gondolnunk; ez azért is valószínű, mert az 1610-es évek elejétől a városon belül a protestánsok nem gyakorolhatták vallásukat, azt pedig Pataky László kutatásaiból tudjuk, hogy 1614-ben már Pataházában — a Mosoni-Duna túlsó partján, azaz Győr-

⁵⁸ KRISTÓF Ildikó 1999. 548–549.

⁵⁹ HORVÁTH József 1995. 108.

⁶⁰ GYML, GYKHL, VK 2. köt. 71–73.; közölve: HORVÁTH József 1996. 23–25., 113. sz.

⁶¹ GYML, GYKHL, VK 2. köt. 256–257.; közölve: HORVÁTH József 1996. 84., 155. sz.

⁶² GYML, GYKHL, VK 2. köt. 456.; közölve: HORVÁTH József 1996. 160., 205. sz.

⁶³ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 62. és 194.

⁶⁴ HORVÁTH József 1995. 83.

höz képest odaát! — működött a seregiskola Gerely György rektor vezetésével.⁶⁵ A gyakrabban előforduló néhány forint összegű hagyományok mellett két kiemelkedő értékűt is találtunk: Nagj Márton 1636-ban Szigetben lévő házát „az Giöry kaptalan Scholayahoz” hagyja, Pap Mihályné pedig 1648-ban úgy rendelkezik, hogy ha gyermeke — a törvényes örökös — meghalna, úgy újvárosi házáat a luteránusoknak hagyja „oskola haznak”.⁶⁶ Találunk elszórt hagyományokat tanároknak és diákoknak is: Kalmar Miklós özvegye pl. 1614-ben „az Oskolabely Diakoknak” hagy 3 forintot, a protestáns Bandy György pedig 1633-ban az iskolamesternek 5, az öreg diákoknak pedig 1-1 forintot testál.⁶⁷

A gyermekek taníttatásával kapcsolatos adatok egy része a mesterség kitanulásával kapcsolatos; ezek ismertetésére itt nem térek ki⁶⁸ — a felsőbb tanulmányokra utalók közül viszont néhányat meg kell említenem. Bodo Mihály városi bíró 1616-ban úgy rendelkezik, hogy néhány általa felsorolt tárgy kivételével minden vagyonát tegyék pénzzé, a pénz pedig — amíg két fia emberkort ér — legyen a város kezén és annak tisztességes kamataiból taníttassák és ruházzák gyermekeit.⁶⁹ Karoll Kata asszony 1623-ban végrendekezve arra kéri első urától származó fiát, Kauassy Pált, hogy halála után ne háborgassa jószágában mostani férjét, mert ami nekik most van, azt mind vele szerezte; hanem „emlekezsek megh rula, hogy en wtet izvegj koromban mely nagy keolcseggel es Irgalmatos gonduisselessel neuelttem, es mynd Bechben, s mynd penigh Greczben tanettattam”.⁷⁰ Ugyanezen évben kelt testamentumában Colmar András azt mondja, hogy az ő atyja adott Szalavarban Bogacz Andrásnak 160 gráci ezüst tallért, hogy abból „engemet az Oscholaban jartasson, de hogy sem otthon, sem Bechben nem Jartatoh”, a pénzt adja vissza.⁷¹ Beoreocz Gáspár 1638-ban a távolabbi rokonaira is gondol, amikor úgy rendelkezik, hogy maradék pénze adassék a városbíró kezébe, aki adja azt ki kamatra és ha valamely atyafiai megjelenének, úgy azok a kamatokból „tanittassanak Deaky Tudomanra”.⁷² Végül az 1687-ben Vasdinnyey János házastársaként testálói Eölbey Ilona rendelkezését idézzük: ő három fia neveltetését Nagy Mihályra bízta, hozzátéve, hogy „ot tanítása es iarosa ökigelme oskolaban okar hol ökigelme legi alkalmasabnak latio leni az germekeknek elő menetelire”.⁷³

E fejezetben kell rövid kitérőt tennem a végrendeletek „könyves” adataira. Az átnézett 17. századi levéltári források között mindössze 9 olyant találtam eddig — 7 testamentumot és 2 inventáriumot⁷⁴ —, melyekben könyvekről is szó esik, és ezek is meglehetősen szűkszavúak. A 9 személy közül 5 egyházi: négy a győri káptalan tagja, 1 protestáns prédikátor; az ő könyvekkel kapcsolatos, konkrétumot alig tartalmazó

⁶⁵ PATAKY László 1985. 32.; ld. még: BEDY Vince 1934. 52.

⁶⁶ GYML, GYKHL, VK 2. köt. 153. és 394.

⁶⁷ HORVÁTH József 1995. 53., ill. HORVÁTH József 1996. 27.

⁶⁸ A győri iparosok végrendeleteiről ld.: HORVÁTH József 1998.

⁶⁹ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 45.

⁷⁰ GYML, GYKHL, Fasc. 296. No. 28827.

⁷¹ HORVÁTH József 1995. 99.

⁷² HORVÁTH József 1996. 64.

⁷³ HORVÁTH József 1997. 158.

⁷⁴ Az inventáriumokat közölte: SÖRÖS Pongrácz 1899.

rendeléseiket itt nem részletezem,⁷⁵ csupán egyet említek közülük. Az 1653-ban testáló Magnovich János győri kanonokot idézem, aki több konkrét rendelés után ezzel zárja mondandóját: „Utolszor az mi köniueimet illeti, tahat Testamentarius Uraimék szabadak legienek azok közül magoknak egi egi Imatsagos köniuet ualastani, az töbi maradgion en nalam tanulo ket gyermeknek.”⁷⁶ E rendelés azért érdekes számunkra, mert tudjuk, hogy a jelenlévő négy tanú között, aki így egy-egy imádságos könyvhöz juthatott, ott volt — két kanonok társaságában — Perestegi János, Győr vármegye szolgabírája, valamint Bellauari György, a káptalan notáriusa is; másrészt e hagyomány a könyvhöz való hozzájutás egy lehetséges útját is mutatja.

A „civil” könyves testálók még szűkszavúbbak. Az 1625-ben végrendelező Buday Márton csak annyit mond, hogy könyveit az executoroknak hagyja.⁷⁷ Bandy György sajkás hadnagy csupán azon kalendáriumát említi, melyről feljegyzései kapcsán már szó esett.⁷⁸ Hogy bírt-e más könyveket is, vagy a Varga J. János által említett, többnyire csak kalendáriumot forgató katonáskodó nemesekhez⁷⁹ volt hasonlitos, nem tudjuk; az viszont tény, hogy más forrásból két olyan Győrött szolgáló — igaz, német nemzetiségű — katonát is ismerünk a 17. század elejéről, akinek possessor-bejegyzésével könyv maradt fenn.⁸⁰

A „tudós képiró”-nak mondott Ravasz János 1644-ben testált, témánk szempontjából a lehető legszűkszavúbban: „...a mi könyveim vannak, hagyom az fiamnak”.⁸¹ A jómódú kereskedő Oppaka György inventáriumára viszont két konkrét leírást is ad: „egy öreg könyv de jure et justitia” ill. „Ismet egy könyv phisicorum liber” — ahogy a leltár készítői felvették.⁸²

Összességében tehát azt mondhatjuk: a végrendeletekből a civil lakosság könyves kultúrájáról szinte semmit sem tudunk meg. Feltűnő viszont, hogy a testáló deákok közül egy sem említi könyvet; és nincs ilyen adat több olyan személynél, akiről vagy más forrásból tudjuk, hogy volt neki, vagy körülményei miatt azt feltételezhetnénk. E kérdés vizsgálata messze vezetne; itt és most csupán a problémára utalunk.

Utoljára hagyjuk a végrendeleteken található aláírások vizsgálatát. Tóth István György több munkájában⁸³ is foglalkozott a 17–18. századi iratokon található aláírások elemzésével és a végrendeleteket az alfabetizáció kutatására igen jó forrásnak

⁷⁵ A 17. századi győri könyves adalékokról részletesebben ld.: HORVÁTH József 1993.

⁷⁶ HORVÁTH József 1996. 181.

⁷⁷ GYML, GYKHL, VK 1. köt. 196.

⁷⁸ HORVÁTH József 1996. 27.

⁷⁹ VARGA J. János 1988. 120–121.

⁸⁰ A 17. századi győri possessorokat kutató Vásárhelyi Judit bukkant rá a székesegyház könyvtárának egyik kötetében Erasmus Eyczyng Győrött állomásozó német kapitány bejegyzésére (VÁSÁRHELYI Judit 1980. 259.); míg magam az OSZK állományában vettem véletlenül kézbe egy könyvet, mely a benne található bejegyzés szerint 1615-ben Johann Georg Gattenmayr győri kapitány tulajdonában volt (Bibliche Figuren des Alten und Neuen Testaments. Frankfurt am Main, 1560.; jelzete: Quart. Lat. 544.)

⁸¹ SÖRÖS Pongrácz 1899. 679.

⁸² SÖRÖS Pongrácz 1899. 675.

⁸³ Ld. pl. TÓTH István György 1987., 1992. és 1996.

tartja.⁸⁴ Kedvező véleményét osztom, de néhány problémára a 17. századi győri források ezirányú vizsgálatakor fel kell hívnom a figyelmet.

Mint a bevezetőben említettem, győri forrásaink döntő többsége — mintegy négyötöde — másolatban maradt fenn; de a kb. kétszáz testamentumlevél jelentősebb része is fogalmazvány; így az aláírások konkrét összeszámolása csak az ezernyi testamentum kis töredéke esetében lehetséges. A bemásolt végrendeletek egy része alá a másolást végző személy odaírta a tanúk aláírását is; nagyobb részénél csak utalt arra, hogy a testamentum hány pecséttel ill. aláírással volt megerősítve — ezek vizsgálata már nagyobb figyelmet igényel. Végül szép számmal vannak olyan forrásaink, melyeknél a másoló nem utal aláírások, pecsétek, megerősítések léteire; ezeket ki kell hagynunk a számszerű elemzésből, bár a tanúnévsorok összevetésével ezek egy részéből is „kiszűrhető” az írástudó tanúk jelenléte. A sok bizonytalansági tényező miatt az egész évszázadra számszerű vizsgáldást ezidáig nem végeztem, csupán az első évtizedek anyaga alapján tettem erre kísérletet; előadásom hátralévő részében ennek néhány tapasztalatáról szólok.

A testamentumok szövege után, a megerősítések sorában az első helyen a testáló sajátkezű megerősítésének kellene állnia. Tárkány Szűcs Ernő több tízezer végrendelet — köztük 19. századiak is — áttekintése alapján általános jelenségnek mondja, hogy nem található azokon sajátkezű aláírás, csak kézvonás.⁸⁵ Győri forrásainkat vizsgálva azt kell mondanunk, hogy a század első felében jegyző által leírt testamentumok egyikén sem szerepel a testáló aláírása, pedig közülük más forrásból többről tudjuk, hogy tudott írni: Vince Balázs aláírását pl. ismerjük Meszaros Mihály 1603-ban kelt testamentumleveléről, de saját utolsó rendelkezését nem írta alá.⁸⁶ De nem írták pl. alá végrendeletüket a magukat deáknak nevező testálók sem. Ez valószínűvé teszi, hogy ebben a korszakban Győrött — mintegy helyi „törvényrontó szokás”-ként — eltekintettek a testáló sajátkezű aláírásától: talán mert olyan kevesen tudtak írni, hogy akik tudtak, azok sem „vették a fáradságot” nevük aláírására⁸⁷ — és ezt senki nem is követelte meg.

Ami a tanúk aláírását illeti: az 1600 és 1620 között keletkezett 121 forrásunk közül 75 semmiféle aláírással kapcsolatos megjegyzést nem tartalmaz; további 15 esetről tudunk, ahol a testamentumosok megerősítő formulája utal arra, hogy a jelenlévő tanúk aláírásukkal megerősítették a fenti szöveget, de az aláírásoknak nyoma nem maradt. (Ezen esetek többségében is kihangsúlyozza a formula: csak azok írták alá, akik írni tudtak.) A városi anyagból e két évtizedből 3 olyan testamentumlevelet ismerünk, amelyen aláírások maradtak fenn: így 1603-ban Meszaros Mihály testamentumát a jelenlévő 7 tanú közül csak Vince Balázs és Tott András jegyző írta alá.⁸⁸ Érdemes felsorolni, kik nem írták alá: Kapra István győri bíró, Szabo Boldizsár, Lindvay Lukács és Haidu Miklós győri esküdtek és Meszaros Máté. Vagyis

⁸⁴ TÓTH István György 1996. 122.

⁸⁵ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1981. 741.

⁸⁶ GYVL, Végrend. 9. ill. 12. sz.

⁸⁷ Vö. pl.: TÓTH István György 1987. 152–153.

⁸⁸ GYVL, Végrend. 9. sz.

az alá nem író — írni nem tudó? — személyek között négy városi tisztségviselő is van!

A hiteleshelyi anyagban 4 aláírással ellátott levél bukkant elő e korból:⁸⁹ e 4 forráson együtt 16 aláírás szerepel, melyek 14 személytől származnak — egyedül Tóth András jegyző aláírása szerepen három névsorban. A testamentumkönyvbe bemásolt forrásoknál e 20 esztendőből 18 esetben jegyezte meg a másoló, hogy aláírásokkal is találkozott és az esetek egy részében azokat át is írta. Így tudjuk pl., hogy 1617-ben Dallos Gergely testamentumát mindhárom tanú aláírta.⁹⁰ Összességében az arány már nem ilyen kedvező: az említett 18 esetben 85 tanú volt összesen jelen és 55 aláírásról történik említés; ezek azonban lényegesen kevesebb személyt takarnak, mert pl. Totth András aláírására 7, Torkos Istvánéra 3, Segesdi Istvánéra, Dallos Jánoséra és Tolnay Jánoséra 2-2 esetben utalnak a neveket is tartalmazó tíz megerősítésben.

Hasonló számszerű vizsgáldást végeztünk az 1620-as évekre is: az ekkor keletkezett 113 testamentum közül már 53 tartalmaz aláírásokat is — tehát csaknem minden második. Az 53 végrendeletben 216 név szerepel tanúként, ebből 172 esetben ott áll az aláírás másolata is. Ez természetesen jóval kevesebb személyt takar, hiszen a népszerűbb tanúk némelyike tucatnyi esetben megjelent. Így pl. azok közül, akik az 1620-as években a bírói tisztséget viselték, Szombat Szabo András 9, Benkouith Takach István 8, Egri Márton, Horuat Pál és Torkos Péter 4-4, Kalmar Simon és Kethelyi Pál 1-1 alkalommal erősítették meg aláírásukkal is az előttük tett testamentumot. De számos esetben találkozunk esküdt személyek aláírásával is.⁹¹ Ez alapján úgy tűnik, hogy a város vezetői az 1620-as években már írástudó emberek voltak.⁹²

Az 1630-cal kezdődő időszakra jelenleg még statisztikai összeállítást nem készítettem; így néhány általánosabb jellemzővel szolgálhatok. A század közepe tájáról meglehetősen sok olyan forrásunk van, mely nem utal a tanúk aláírásának létére; a tanúnévsoraikban viszont rendre olyan nevekkal találkozunk, akiket másutt aláírásukkal említenek. Egy másik nagyobb csoportot képeznek azok az esetek, ahol a másoló a szöveg végére odamásolta a neveket, de nem derül ki egyértelműen, hogy azok aláírások voltak-e, vagy csak a tanúnévsor. Szerencsés esetben, ha a tanúnévsort a bevezető közli, ez eldönthető a kettő egybevetésével; megfigyeltük viszont jónéhányszor, hogy ha eggyel kevesebb a végén a név, úgy többnyire a lejegyző személyé hiányzik.

Lényeges változások figyelhetők meg viszont a század utolsó évtizedeiben: úgy tűnik, hogy ekkorra lényegesen felértékelődik az aláírások szerepe. Lassan megjelennek a testálók aláírásai; és azt is megindokolja a lejegyző személy, ha mással kellett

⁸⁹ GYML, GYKHL, Fasc. 296. No. 28814., 28817., 28820. és 28821.

⁹⁰ GYML, GYKHL, VK I. köt. 100.

⁹¹ Az 1600 és 1630 között végrendeletekben említett bírók és esküdtek névsorát ld.: HORVÁTH József 1991. 65-69.

⁹² Degré Alajos kutatásaiból tudjuk, hogy Nagykanizsán pl. még a 18. század első felében is érvényesnek fogadták el azt a végrendeletet, melyen a lejegyző személy aláírása mellett legalább három tanú keresztvonása szerepelt (DEGRÉ Alajos 1984. 209.)

aláíratni a testamentumot: a Maczko János özvegyeként 1682-ben testáló Farkas Ilona rendelkezése végére pl. odaírja a név mellé annak írásba foglalója, hogy „propter aegritudine manu aliena”,⁹³ azaz gyengélkedése miatt került oda más kezétől az aláírás. Több testáló hangsúlyozza ki külön is saját keresztvonyásának szerepét: „Ki hogy erősb legyen tettem ezen kereszt vonyasomat” - kerül oda pl. Mosa Judit asszony rendelkezéseinek végére.⁹⁴ A tanúk „aláírása” is „teljesebbé lesz”: míg a század elején csak a keresztek sorakoztak egymás mellett, esetleg a pecsétek alatt, addig most már nevük mellé kerül a kereszt; de gyakrabban nem is keresztet tesz a jegyző az általa beírt nevek mellé, hanem megjegyzéssel — „manu aliena”, „manu aliena propter ignorantiae Scriptore” — utal az idegen kézre.⁹⁵

Végezetül, a teljesség kedvéért utalnék arra: elenyészően kis számban, de azért készültek már a 17. században Győrött saját kezűleg papírra vetett végrendeletek is. Szép példája ennek Zapanfezo (Szappanfőző) András 1630-ban írásba foglalt testamentuma, mely jól mutatja, hogyan foglalhatta össze egy halálra készülő személy utolsó akaratát a saját szavaival, összerakott mondataival, nélkülözve a formulák többségét, küzködve az írás nehézségeivel, de érezhetően elégedetten zárva mondanóját: „Az kichin irasomat tetem az kichin irasomat Beoyth mas hauanak harmadik napian en zegin szolgália Urasagtoknak es Nagisagtoknak Zapanfezo Andreas Anno 1630. És megh eresitetem az en kezem Irasat az en pechetemmel.”⁹⁶

IRODALOM

BEDY Vince

1934: Adatok Győr város 16. és 17. századbéli lakosságának vallás szerint való megoszlásához = Győri Szemle 5. évf. (1934) 52–59.

1938: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938.

CSIZMADIA Andor

1943: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért. Győr, 1943.

1962: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Bp., 1962.

DEGRÉ Alajos

1984: Az irat, mint perbeli bizonyító eszköz fejlődése a feudális Magyarországon. In: Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv. Nr. 1. A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981. I. köt. (Szerk.: Kállay István). Bp., 1984. 279–293.

GECSÉNYI Lajos

1976: Győr városa 1526 után = Arrabona 18. Győr, 1976. 195–221.

1983: Győr középkori helyrajzáról. Adatok és kérdőjelek. In: Győri Tanulmányok 5. Győr, 1983. 29–44.

⁹³ HORVÁTH József 1997. 133.

⁹⁴ HORVÁTH József 1997. 152.

⁹⁵ Ld. pl.: HORVÁTH József 1997. 184.

⁹⁶ HORVÁTH József 1995. 129.

1986: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században = Arrabona 22–23. Győr, 1986. 99–126.

GRANASZTÓI György

1984: Polgári családszervezet a középkorvégi Magyarországon. In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18–19-én tartott tudományos ülészek előadásai. (Szerk.: Hofer Tamás). Bp., 1984. 227–238.

HÁZI Jenő

1930: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. köt. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.

1931: Sopron szabad királyi város története. II. rész 2. köt. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

HORVÁTH József

1991: Az 1600–1630 között keletkezett győri végrendeletek társadalomtörténeti adalékairól = Arrabona 26–30. Győr, 1991. 45–77.

1993: Adalékok a XVII. századi győri magánkönyvtárak történetéhez = Kisalföldi Könyvtáros 1993. 1. sz. 41–46.

1995: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600–1630. Győr, 1995.

1995/a: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. In: Vera (nem csak) a Városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. (Szerk.: Á. Varga László). Debrecen, 1995. 433–444.

1996: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631–1654. Győr, 1996.

1997: Győri végrendeletek a 17. századból. III. 1655–1699. Győr, 1997.

1998: A XVII. század első felében keletkezett győri iparos-végrendeletek kutatásának tapasztalataiból. = Arrabona 36/1–2. Győr, 1998. 161–174.

KRISTÓF Ildikó

1999: „Rendeld el házat, mert meghalsz”. A végrendeletkészítés normái és formái a 16–17. századi magyarországi falvakban és mezővárosokban. In: Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. (Szerk.: Benedek Katalin, Csonka Takács Eszter). Bp., 1999. 521–556.

MOLNÁR Attiláné

1989: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655–1769-ig a végrendeletek alapján. In: Bács-Kiskun megye múltjából. X. köt. Gazdaság és társadalom. (Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor). Kecskemét, 1989. 5–57.

NÉMETH Gábor

1991: Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek 1642–1710. Eger, 1991.

1995: Nagyszombati testamentumok a XVI–XVII. századból. Bp., 1995.

PATAKY László

1985: A győri református egyház története. Bp., 1985.

RÁCZ István

1983: Debreceni végrendeletek 1595–1847. Debrecen, 1983.

SÖRÖS Pongrácz

1899: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból = Történelmi Tár 1899. 507–539, 673–703.

SZENDE Katalin

2000: Otthon a városban. Urbanizáció, társadalom és anyagi kultúra a későközépkori Sopronban és Pozsonyban a végrendeletek tükrében. PhD disszertáció tézisei. [Bp., 2000.]

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1961: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961.

1981: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981.

TOMAJ Ferenc

1943: Győr népeisége Mária Terézia korában = Győri Szemle 14. évf. (1943) 82–98.

TÓTH István György

1987: Paraszti írástudás a körmendi uradalomban a 17–19. században. In: Adalékok a 16–20. századi magyar művelődés történetéhez. (Szerk.: Bálint István János). Bp., 1987. 143–165.

1992: Jobbágypok, hajdúk, deákok. A körmendi uradalom társadalma a 17. században. Bp., 1992.

1996: „Mivelhog magad írást nem tudsz...” Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Bp., 1996.

VARGA J. János

1988: A katonáskodó nemesség szellemi és anyagi műveltsége a XVI–XVII. században. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. (Szerk.: Zombori István). Szeged, 1988. 119–130.

VÁSÁRHELYI Judit

1980: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai = Magyar Könyvszemle 1980. 117–130., 230–263., 325–349.

VERBŐCZI István

1773: Magyar és Erdély Országnak törvénykönyve. – – által iratott 1514 esztendőben. Most újjólág ki-botsátatott Kalotsán, 1773.

VILLÁNYI Szaniszló

1882: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.

SUMMARY

JÓZSEF HORVÁTH

Written records and testamentary practice in Győr in the 17th century

There are more than a thousand testaments from the 17th century in the archives of Győr left to posterity — therefore we happen to know the last will of approximately every tenth person from the town of 5–6,000 inhabitants. This high proportion in the average of Early Modern Age sources available raises the question: what causes made it possible or necessary to have a will made by such a high proportion of the citizens of Győr in the 17th century? The answer to this question can be found in the first part of our paper with the conclusion that: the major cause might (also) be

found in the contemporary legal status of the town itself. At around this time, Győr was a market town under the jurisdiction of the seignorial cathedral chapter; and having testaments made was in the interest of the landowner for more reasons: testators bequeathed some — often smaller — amounts to their landlord, and there was a pious legacy for the church of the chapter (perhaps to win their good intentions), and they were expected to pay some extra money for the confirmation of the testament — therefore every written testament meant an important source of income for the chapter; so it is hardly by mere chance that the copies of most of these testaments found their way into the testament book of the chapter. The inhabitants of the town were interested in having testaments made, because they could — pursuant to paragraph 30 of Part III in Werbőczy's *Tripartitum* (a book of authority on Hungarian customary law from 1514) — freely dispose of the half of their goods acquired; and besides they could dispose of a substitution by will in case none of the minor beneficiaries would not live to see adulthood thus they could not dispose of the future fate of their own chattels.

From the viewpoint of our topic the comparative analysis of the remaining sources at various archival stores can yield exciting results: especially the letters of testament or rather the thorough collation of the copies in testament books could serve some lesson what the relation between verballity and written records had been in the period's practice of the delivery of testaments in Győr.

The second part of the study tried to collect the additional material in connection with the written practice of the contents of testaments. First of all, the manifestations referring to the role of written records were taken into account: testators often indicate the existence of some lists (register, catalogue), debentures, deeds of donation, confessions (*fassio*), or some similar documents, but mention is also made of records in calendars. We can also find data about books, education, and we can come across donations in favour of schools or students — some of the most interesting ones are mentioned in the study, the last chapter of which scrutinizes the signatures found in the sources, summarizing the factual results, but mentioning the major problems that arose during the investigation.

All in all, we can state that the position of Győr in the 17th century made it desirable and necessary for both parties, namely the cathedral chapter and the burghers, that testaments be recorded and the careful protection in testamental books by copying them there; but, there had been the possible conditions — as witnessed by the contents of the testaments at around this time.